

Ключевые слова: экономика, стратегия, политика, тяжелая индустрия, восстановление, финансовые, материальные, трудовые ресурсы, бюджет.

Annotation

Covered a range of issues related to the strategy of rebuilding the Soviet government in the 40 – 50th years of the twentieth century.

Keywords: economics, strategy, policy, heavy industry, reconstruction, financial, material and human resources, budget.

Оксана Вигівська

(Житомир)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІЩАНОК У ПОВСЯКДЕННОСТІ МІСТ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX ст.

В статті розглядається місце і роль господарської діяльності жінок-міщанок Волинської губернії. Визначаються області діяльності, способи і можливості заробітку.

Ключові слова: Волинь, міщанка, купчиха, городянка, жіноцтво провінційних міст.

Предметом вивчення повсякденності будь-якого соціального стану виступають не тільки різноманітні характеристики поведінки, які охоплюють усі сфери життя, а й можливість пристосування до змін, що відбуваються в суспільстві. Мікроісторичний підхід дозволяє реконструювати життя городянок повітових міст Волинської губернії, які зіграли не останню роль в розвитку економічних, соціальних і духовних основ українського суспільства в першій половині XIX ст. Міщанки, хоча й жили винятково своїми інтересами, були широко задіяні в господарській діяльності міст та містечок Волинської губернії.

Вивчення міщанства, особливо дореформеного, натрапляє на обмеженість джерел, відзначену багатьма дослідниками соціальної історії міста, оскільки в джерелах особистого характеру пересічні городяни практично не зустрічаються. Російські історики В. Ключевский [1] і Я. Абрамов [2] зазначають, що духовенству, чиновникам та городянам було приділено в історіографії дуже мало уваги «...жмутся, как будто ожидая, не придет ли кто оправдать их стесненное и игнорируемое существование» [1, с. 31], що «положение мещан одно из самых худших, какие только существуют в России» [2, с. 269].

Часткове висвітлення історія міщанства Волині дореформеного періоду отримала в дореволюційній історіографії. Початковий етап (перша половина XIX ст.) пов'язаний з появою історико-статистичних описів [3]. У 60-ті рр. XIX ст. у вивчення історії міського населення регіону певний внесок зробив А. Братчиков [4]. Дореволюційна історіографія другої половини XIX ст. пов'язана з іменами П. Батюшкова [5] та П. Чубинського [6]. У пореформений період науковці більше звертаються до відомостей, які тим чи іншим чином стосуються господарської та соціальної діяльності населення Волині [6].

Таким чином, дореволюційні дослідники зібрали значний масив документальних матеріалів з історії економічного і суспільно-політичного життя міст Волинської губернії. Але проблемам повсякденності міщанства вони приділяли недостатню увагу.

В радянській історіографії аналізувалась, головним чином, соціально-економічна складова міст. Серед наукових статей і монографій, присвячених Російській імперії пореформеного часу, опублікованих в радянський період, дослідження торкаються, головним чином, еволюції поглядів і духовного світу інтелігенції. У той же час ряд категорій міського населення історики радянського часу практично ігнорували: життєвий світ міщан, купців, чиновників практично не відображений в радянській історіографії, не говорячи вже про жіноцтво провінційних міст.

Певну цінність для нашого дослідження мають роботи А. Рашина [7], П. Риндзюньського [8], де проаналізовано правове становище міських станів. У центрі досліджень цих науковців – питання соціально-економічного розвитку міст, правове становище міського населення, зіставлення окремих прав та обов'язків міських станів у першій половині XIX ст. Робота М. Рабиновича «Очерки этнографии русского феодального города. Горожане, их общественный и домашний быт» дає можливість ознайомитися з феодальним містом, з'ясувати особливості домашнього побуту городян, основні заняття міщан [9].

Новий етап у вивченні дореформеного міста Російської імперії почався в 90-ті роки XX ст. з настанням «антропологічного повороту», наслідком якого стало захоплення істориків соціальною історією та історією повсякденності. У 1990 р. вийшла книга Б. Миронова, яка присвячена російському місту другої половини XVIII – першої половини XIX ст. В ній уперше був здійснений комплексний аналіз розвитку пізньофеодального міста [10]. Тема соціальних трансформацій російського міста в пореформений період у загальних рисах розкрита в його монографії «Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.)», де досить детально розглянуто багато питань, тісно пов'язаних зі зміною базових цінностей міського населення Російської імперії в пореформений період, у тому числі стосунки у сім'ї, вірування [11].

У пострадянський період міщанству Російської імперії, а саме соціальній мобільності, джерелам поповнення міщанського стану, правому становищу та становій організації, професійно-господарській діяльності, грамотності та освіті міщанського середовища, моральним та культурним цінностям у родинах міщан приділила увагу Л. Кошман [12].

Історія міщанства українських міст майже не досліджувалася. Серед досліджень, які присвячені податним станам, слід виділити монографію О. Гуржія, де на великій кількості фактичного матеріалу показані зміни соціальної структури податних станів в Україні у XVII – XVIII ст. [13].

Ряд вчених предметом своїх досліджень обрали чисельність, склад і розміщення міського населення Правобережної України. О. Кузема в статті «Чисельність й етносоціальний склад населення міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.» детально розглянув чисельність, джерела формування міських станів Правобережної України, у тому числі й міщанському прошарку [14]. Цікавою є стаття Л. Буряк «Життя на маргінесах або образ шинкарки в українській історіографічній спадщині (кінець XIX – поч. XX ст.)» [15].

Історіографія проблеми показує, що вивченню піддавалися лише окремі аспекти соціокультурного розвитку провінційних міст імперської Росії першої половини XIX ст. Соціокультурний простір міщанок Волинської губернії першої половини XIX ст. ще жодного разу не ставав предметом окремого дослідження. Вивчення проблеми у ракурсі

повсякденності може дати можливість з'ясувати місце та роль жіноцтва міщанського стану в господарській діяльності Волинської губернії.

У першій половині XIX ст. провідне місце в соціальній структурі міст та містечок Правобережжя поступово починають займати міщани. У 1803 р. на Волині проживало 33 422 міщан [14, с. 18]. Кількісний склад міщанства, станом на 1850 р. за даними «Военно-статистического обозрения Российской Империи», становив вже 167 788 чоловік, з них жінок – 80 946 осіб [16]. Як бачимо, майже за 50 років чисельність міщанства Волинської губернії значно зростає.

Майнове становище міщанства повітових міст Волинської губернії відрізнялося різноманітністю. Тут проживали міщани, які зуміли накопити достатній капітал для вступу до гільдій, але були і групи, за якими числилися недоїмки. Більшість міщан володіли будинками, земельним наділом. Майновий стан міщанства, передусім, залежав від його господарської діяльності. Е. Друзь зазначає, що жінки міст, які займалися ремісництвом, і таким чином приймали безпосередню участь у корисній продуктивній праці, в порівнянні з жінками-дворянками користувались більшою свободою [17, с. 9].

Найбільш поширеним заняттям міщан була торгівля, але на відміну від купців вона мала незначні масштаби. Торгували в основному дріб'язковим товаром, мали у своїх крамничках товару на 110 – 115 крб. Вони часто здавали в оренду власні крамниці за 5 – 30 крб. на рік [8, с. 24].

П. Чубинський зазначав, що в торгівлі, як і багато в чому іншому, жінка стояла вище чоловіка внаслідок своєї рухливості. Торговки були дуже енергійні, тямущі та і торгували різним товаром [6, с. 352]. Жінки євреїв старанно допомагали своїм чоловікам у торгівлі. Були навіть такі, які надавали своєму чоловікові можливість займатися літературою і молитвою, а самі вели торгівлю й заробляли на їжу для родини [6, с. 98].

Міщанство становило основу дрібного торгівельного підприємництва. Більш успішні особи мали змогу зайнятися промисловим підприємництвом. Ще у другій половині XVIII ст. місцевим обивателям, у тому числі міщанам, дозволялось володіти промисловими підприємствами [12, с. 11]. Найбільш заможні з них мали переважно невеликі шкіряні і миловарні підприємства, в яких виробництво часто велося примітивним способом. У містечку Корці в 1797 р. існували три шкіряні заклади. Один належав міщанці Вікторії Милевській [18, с. 173].

Основним заняттям городян Волинської губернії залишалися землеробство і тваринництво, проте і вони набували товарного характеру [19, с. 55]. Сільськогосподарська діяльність міського населення відрізнялася від такої ж на селі: вона орієнтувалася більшою мірою на ринок, у містах більше ніж на селі займалися городництвом, садівництвом, вирощуванням технічних культур, які зазвичай продавали жінки.

В умовах безперервно зростаючої земельної тісноти міський аграрій не міг конкурувати з селянством і вимушений був переносити свою трудову діяльність з сільського господарства в промисловість, сфер послуг, транспорту, тобто, сфери, типові для індустріального суспільства [10, с. 226]. Одним з основних занять городянок (у великих і середніх містах) стає здача приміщень постояльцям. Здача житла на короткий термін мала широке розповсюдження в тих містах, де відбувались ярмарки [9, с. 113]. В той же час поширюється і практика здавання приміщень «зі столом», що особливо характерно для міст з багатьма чиновниками. Цим займалися в основному небагаті

міщанки, які утримували іноді цілий гуртожиток для дрібних чиновників, гімназистів або студентів, що приїжджали вчитися з сільської місцевості або з інших міст [9, с. 118].

Наймання в прислуги також було сферою, де міщанки мали змогу заробляти. Крім цього, жіноча праця використовувалася при пошитті одягу на замовлення. Модистка – спеціальність, на яку могли розраховувати городянки на початку XIX ст. Про те, що ці жінки знайшли свою нішу на ринку праці міста свідчать наступні цифри: якщо у 60-х роках XIX ст. кількість модисток у Житомирі складала 13 осіб (станом на 1867 р.); Старокостянтиніві – 2 (на 1861 р.) [4, с. 73], в Луцьку – 3 [4, с. 164], Дубно – 2 [4, с. 184], Овручі – 1 модистка, Рівному – 5 модисток [4, с. 234], Ковелі – 2 [4, с. 252], у Новоград-Волинському – [4, с. 303], то у 1886 р. їх у губернії було вже 85 [20, с. 41].

Наприкінці XVIII ст. набуває широкого розмаху корчмарювання як одна з ранніх форм постійної торгівлі. Корчми і шинки належали поміщикам, міщанам, міським ратушам, державі. П. Чубинський зазначав, що раніше уся винна торгівля була в руках жінок до переходу її виключно в єврейські руки, і постать шинкарки була улюблена козаками і чумаками. Не дарма вона оспівується у багатьох піснях [6, с. 352]. У зв'язку з тим, що українська жінка була більше схильною до торгівлі, за переконанням О. Левицького, шинок був місцем її панування, жінка витіснила чоловіка з цієї галузі торгівлі, яка вимагала більшої гнучкості, що притаманна саме жінкам [15, с. 189].

Отже, стиль життя волинської жінки повністю залежав від виду її основної діяльності та соціального становища. Специфіка внутрішнього простору життя міщанки незмінно була пов'язана з характером трудової активності. У повсякденному житті городянок Волинської губернії завжди існувала можливість зміни якісних і кількісних характеристик побутового устрою залежно від життєвих обставин. Стабільний і «гідний» рівень життя жінці міг забезпечити лише додатковий прибуток – торгівля, здача в оренду житла тощо.

Джерела та література:

1. Ключевский В. История сословий в России / Василий Ключевский. – М., 1886. – 196 с.
2. Абрамов Я. Забытое сословие / Яков Абрамов // Наблюдатель. – 1885. – № 1. – С. 269 – 303.
3. Крушинский Л. Исторический очерк / Л. Крушинский // Труды Волынского губернского статистического комитета. (Выпуск первый) Отдел Исторический и Геологическо-Геогностический. – Житомир: в типографиях Шадова и Синкевича, 1867. – 352 с. + карта.
4. Братчиков А. О городах и местечках Волынской губернии в торгово-промышленном и других отношениях / А. Братчиков // Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях. – Вып. II. – Житомир, в типографии губернского управления, 1869. – 336 с. + дод.
5. Батюшков П. Волинь. Историчні долі південно-західного краю / Помпей Батюшков. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с. + іл.
6. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования собранные д.чл. П.П.Чубинским Евреи. – Поляки. – Племена малорусского происхождения. Малоруссы (Статистика, сельский быт, язык) / П. Чубинский. – Т. VII. – СПб., 1872. – 613 с.
7. Рашин А. Население России за 100 лет (1811 – 1913). Статистические очерки / Адольф Рашин. – М.: Государственное статистическое издательство, 1956. – 319 с.
8. Рындзюнский П. Городское гражданство дореформенной России / Павел Рындзюнский. – М.: Изво Академии Наук СССР, 1958. – 559 с.
9. Рабинович М. Очерки этнографии русского феодального города. Горожане, их общественный и домашний быт / М. Рабинович. – Режим доступа: <http://www.booksite.ru/fulltext/2rab/ino/vich/index.htm>.

10. Миронов Б. Русский город в 1740 – 1860-е годы: демографическое, социальное и экономическое развитие / Борис Миронов. – Ленинград: Наука, 1990. – 271 с.
11. Миронов Б. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) / Борис Миронов. – СПб: Из-во «Дмитрий Буланин», 2000. – Т. 1. – 548 + 568 с.
12. Кошман Л. Мещанство в России в XIX в. / Лидия Кошман // Вопросы истории. – 2008. – № 3. – С. 3 – 18.
13. Гуржій О. Податне населення України XVII – XVIII ст. Нариси з історії та статистики / Олександр Гуржій. – Черкаси, 2009. – 295 с.
14. Кузема О. Чисельність й етносоціальний склад населення міст і містечок правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України: Науково-методичний журнал. – К.: Антросвіт, 2006. – № 2. – С. 17 – 20.
15. Буряк Л. Життя на маргінесах або образ шинкарки в українській історіографічній спадщині (кінець XIX – поч. XX ст.) / Лариса Буряк // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. – Число 12. – К., 2005. – Ч. 2. – С. 182 – 197.
16. Военно-статистическое обозрение Российской Империи / Издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м Отделении Департамента Генерального штаба. Волынская губерния. – Т. X. – Ч. 3. – СПб., 1850. – 239 с.
17. Друзь Е. Социальное положение женщины в обществе / Елена Друзь. – Харьков: Консум, 2001. – 424 с.
18. Нестеренко О. Розвиток промисловості на Україні / Олексій Нестеренко. – Ч. 1: Ремесло і мануфактура. – К.: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1959. – 392 с.
19. Милов Л. О так называемых аграрных городах России XVIII в. / Л. Милов. // Вопросы истории. – 1968. – № 6. – С. 54 – 57.
20. Памятная книжка Волынской губернии на 1886 год. / Издание губернского статистического комитета [Составлена под редакцией Секретаря Комитета И.Ф. Мацкевича]. – Житомир: Типография Губернского Правления, 1885. – 77 с.

Аннотация

В статье рассматривается место и роль хозяйственной деятельности женщины-мещанок Волынской губернии. Определяются области деятельности, способы и возможности заработка на жизнь.

Ключевые слова: Волынь, мещанка, купчиха, горожанка, женщины провинции.

Annotation

The article studies the role and place of economic activity of petty bourgeois of Volyn province. It defines functional area, the ways and the opportunities to earn for life.

Key words: Volyn, petty bourgeois, tradeswoman, merchant woman, townswoman, women of provincial cities.

**Олена Заєць
(Київ)**

ЗЕМСЬКА МЕЛІОРАЦІЯ В ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Досліджується діяльність Полтавського земства в галузі осушення земель з метою їх прибуткового використання.

Ключові слова: земська меліорація, осушення боліт, меліоративний зайом, магістральний канал.

Питання місцевого самоуправління і благоустрою завжди було актуальним в Україні. Земське самоврядування другої половини XIX – початку XX ст. – добрий зразок